

Киричевський Петро (м. Київ)

Аспірант відділу історії України другої половини ХХ ст.

Інституту історії України НАН України.

УДК 94(477)271:332.15«1946/1960»

ГОСПОДАРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРАВОСЛАВНИХ МОНАСТИРІВ У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД

Стаття присвячена дослідженню господарської діяльності православних монастирів на території УРСР в 1940–1960-х рр. Через аналіз відповідних джерел та літератури в роботі розглянуті соціально-економічні і політичні передумови діяльності монастирів у вказаний період, основні етапи становлення господарських монастирських комплексів, регіональні особливості розвитку монастирської економіки і фактори, що впливали на стан монастирських господарств.

Ключові слова: УРСР, господарська діяльність, монастирі, чернецтво, православ'я.

Для вичерпної характеристики соціально-економічного розвитку суспільства необхідно враховувати і господарську діяльність монастирів, яка майже завжди відігравала важливу роль в економічному житті держави. Чернечі громади від часу свого виникнення незмінно існували в будь-якій економічній системі, залишаючись цілком життєздатними навіть в умовах економічних криз. Більше того, монастирі накопичили багатий досвід господарювання в умовах не тільки зовнішніх, але і внутрішніх кризових станів. Досвід господарювання монастирських громад за несприятливих умов певною мірою може бути корисним і для сучасної вітчизняної економіки, яка зазнає впливу світової економічної кризи.

Мета цього дослідження полягає в тому, щоб виявити місце, роль і особливості монастирського господарства в повоєнний період, а також показати джерела економічної стійкості монастирських громад.

Виходячи з поставленої мети, основними завданнями роботи є: оцінка стану вивчення проблеми, інформаційні можливості джерел; дослідження місця монастирських господарств в повоєнній економіці радянського суспільства; аналіз розвитку монастирських господарств на території УРСР в 1940–1960-і рр., труднощів цього процесу, шляхів подолання; об'єктивна оцінка їх досягнень і значення як для окресленої території, так і для держави взагалі.

Господарська діяльність релігійних конфесій до початку ХХІ ст. залишається практично не дослідженою наукою. Окремі (у т. ч. господарські) аспекти життєдіяльності релігійних громад були досліджені в рамках

історичної науки і філософії. Певні питання економіки релігійних організацій піднімалися в роботах Г.І. Шмельова¹, П.Б. Лаговського², М.О. Митрохіна³, А.М. Кашеварова⁴ і ряду інших авторів.

В основі законодавчих засад політики радянської держави в Україні стосовно православних монастирів у досліджуваній період лежав декрет РНК РСФРР «Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви» від 23 січня 1918 р., який майже в незмінному вигляді було продубльовано в Україні постановою Тимчасового робітничо-селянського уряду України від 22 січня 1919 р.

Значно пізніше існування монастирів отримало деяке юридичне підґрунтя. Центральним документом, який регулював церковне життя стала постанова РНК СРСР № 2137-546с від 22 серпня 1945 р. «Про питання щодо православної церкви і монастирів». *РНК союзних республік у відповідності до ст. 2 указу Президії Верховної Ради СРСР від 10 квітня 1942 р. «Про місцеві податки і збори» було запропоновано звільнити монастирі від сплати податку з будівель та земельної ренти.*

Ухвалою від 29 вересня 1945 р. обителі звільнялися від земельної ренти і сплати податків з будов, їх насельники — від податків на неодружених, самотніх і малосімейних громадян. Відповідно до указу Президії Верховної Ради СРСР «Про війсьничий податок» від 23 грудня 1941 р., ченці та черниці, що проживали на території монастирів і не мали особистого прибутку, звільнялися від сплати військового податку.

Проте і після урядової постанови «Про православні монастирі» від 29 травня 1945 р., № 1130-463с, який скасовував земельну ренту, Києво-Печерська Лавра продовжувала платити податок на житлову площу в розмірі 3840 крб. в рік. Незважаючи на урядові постанови, кожен лаврський монах виплачував військовий податок — 390 крб. і прибутковий — 70 крб.⁵ Постановою від 22 серпня 1945 р. Раді у справах РПЦ було дане завдання провести в найкоротші терміни обстеження правового і господарського становища монастирів, що діяли на території СРСР.

У вересні 1945 р. Рада у справах РПЦ обстежила 75 монастирів. У висновку, зробленому згідно його результатів, вказувалось на необхідність повернення вилучених радянськими органами земель, наділення нею безземельних обителів, виведення з монастирських територій державних установ і підприємств.

Побажання Ради знайшли відображення в постанові РНК СРСР № 130-463с від 29 травня 1946 р. «Про православні монастирі», яка врегулювала їх юридичний та економічний статус, визначила норми оподаткування, закріпила земельні наділи, якими монастирі фактично користувалися. Цією постановою було передбачено наділення такими земельними ділян-

ками тих монастирів, які їх не мали, але розмір таких земельних наділів не міг перевищувати 0,15 га на кожного монаха.

Порядок реалізації рішень союзного уряду на території України встановлювався відповідною постановою Ради Міністрів УРСР № 1414-73 від 16 серпня 1946 р. Відповідно до цієї постанови ченці отримали право обробляти земельні угіддя, на кожного проживаючого в монастирі виділялося 0,15 га вільних земель держфонду⁶. Православним монастирям було повернуто понад 400 га раніше вилучених у них земель, а також виділено з державного фонду близько 1600 га нових земельних угідь. Крім того, монастирям було надано право організовувати майстерні, займатися промислами тощо.

Ця постанова давала змогу монастирям вирішити проблему забезпечення населенників продуктами харчування; встановлений постановою сільськогосподарський податок давав можливість державі вирішувати продовольче питання.

Згідно із задумами радянського керівництва, монастирські господарства мали приймати участь у забезпеченні розореної країни продуктами харчування. За нормами поставок продуктів тваринництва і землеробства їх прирівняли до підсобних господарств державних підприємств і організацій. Окрім виконання держпоставок, монастирі повинні були надавати допомогу сусіднім колгоспам.

Монастирські господарства, згідно з постановою Ради Міністрів СРСР від 29 травня 1946 р., № 1130-463с, зобов'язувалися постачати державі: зерно і рис з кожного гектара орної землі, що знаходилася в їхньому користуванні, відповідно до норм, встановлених для одноосібних селянських господарств; картоплю також за нормами, встановленими для одноосібників; продукти тваринництва у порядку та за нормами здавання, визначеними для одноосібних та приміських господарств⁷.

Нарахування розміру поставок цих продуктів відбувалося зі всієї площі ріллі (включаючи сади і городи), що знаходились в користуванні монастирських господарств. Ріллею не вважалися луки і площі, зайняті під виноградниками й посадками хмелю. З кожного гектара ріллі монастирі щороку були зобов'язані здавати державі: зерна (пшениці і жита або однієї з цих культур) — по 130 кг і картоплі по 535 кг. Нарахування норми здачі зерна і картоплі повинно було проходити за вказаними вище норми на одну і ту ж земельну площу.

Господарства монастирів залучалися до здачі м'яса (у живій вазі) державі з кожної голови великої рогатої худоби, свиней, овець і кіз, що були наявні на 1 січня оподаткованого року (незалежно від віку тварин) за наступними річними нормами:

– з 1 голови великої рогатої худоби — по 23,1 кг;

- з 1 голови свиней — по 49,5 кг;
- з 1 голови овець і кіз — по 6,9 кг.

Норма здачі молока становила 619 л з 1 корови і 309,5 л з 1 первістки отелення 1 півріччя оподаткованого року⁸.

Через велику кількість непрацездатних ченців продовольчий податок був не зовсім посильним тягарем для монастирів. Окрім виконання держпоставок, монастирі в час повоєнного дефіциту трудових ресурсів повинні були надавати допомогу сусіднім колгоспам.

10 років продовжувалась ця практика. Уповноважені з областей доповідали голові Рада у справах РПЦ Г. Карпову, що багато монастирів для виконання державних поставок купують продукти тваринництва на базарі⁹.

Постанова уряду СРСР за № 1445 від 25 жовтня 1956 р. звільняла, починаючи з 1957 р., від здачі державі молока і м'яса підсобні господарства міністерств і відомств. У зв'язку з цим постало питання про монастирі, які здавали продукти тваринництва за нормами підсобних і приміських господарств. Г. Карпов 3 грудня 1956 р. розіслав усім уповноваженим Ради лист за № 3577, в якому просив керівників республік і областей і самих уповноважених відповісти на питання: «Чи варто знімати поставки з монастирів?» і прислати йому звіт по кожному монастирю.

Молдавські і українські керівники областей, в яких монастирські господарства вносили вагомий вклад у справу держпоставок, вимагали не тільки їх залишити, але і обкласти монастирі поставками за нормами, встановленим для колгоспів.

Урядові рішення щодо господарської діяльності православних монастирів всіяко саботувалися місцевою владою. Так, уповноважений Ради у справах РПЦ по Полтавській області в звіті за перший квартал 1948 р. відзначав, що у відношенні виконання постанови Ради Міністрів СРСР «Про православні монастирі» від 29 травня 1946 р. суттєвих змін не відбулося.

Для з'ясування реального стану справ Рада у справах РПЦ при Раді Міністрів СРСР листом за № 121/с від 3 лютого 1949 р. запропонувала уповноваженим на місцях до 1 березня подати інформацію про виконання вже згаданої постанови РНК СРСР від 29 травня 1946 р. Звіти, що згодом надійшли, виявили досить невтішну картину. Нелегке становище багатьох монастирів обумовлювалося в першу чергу відсутністю необхідних площ земельних угідь, що позбавляло їх можливості забезпечити навіть своїх ченців достатньою кількістю продуктів харчування.

Вищевказані урядові документи привели до певних змін у житті Церкви. Проте із впевненістю можна стверджувати наступне: жодна із

вказаних постанов не мала сили закону і в разі необхідності могла бути скасована. Префікси «с» біля більшості з них вказували, що вони мали статус секретних документів.

В кінці 1950-х рр. М.С. Хрущов активно шукав джерела поповнення державного бюджету. Одним з таких джерел стало «пограбування» Церкви. Відповідно до вказівок ЦК і самого Хрущова у 1958 р. Рада Міністрів СРСР прийняла перші антицерковні постанови: постанова № 1259 «Про монастирі в СРСР» та «Про податкове обкладення прибутків підприємств єпархіальних управлінь, а також доходів монастирів», а 6 листопада 1958 р. — «Про податкове обкладення прибутків монастирів» і «Про оподаткування прибутків підприємств єпархіальних управлінь, а також прибутків монастирів».

Постанова № 1259 зобов'язувала Ради Міністрів союзних республік у 6 місячний термін вивчити питання скорочення монастирів. Монастирям заборонялось використовувати найману працю, передбачалось значне зменшення земельних наділів¹⁰. Постановою № 1160 знову вводились скасовані в 1945 р. податок з будівель і земельна рента, значно підвищились ставки податку із земельних ділянок. Монастирі мали платити щорічно 4 тис. крб. за одну сотку землі. До монастирів заборонялося приймати осіб, яким не виповнилося 30 років¹¹.

Згодом постановою Ради Міністрів СРСР від 16 жовтня 1961 р. у монастирів були відібрані земельні ділянки, призначені для ведення сільського господарства.

Для ведення господарської діяльності із націоналізованого або муніципального фонду монастирям були наділені землі. Передача їх у користування відбувалася, як правило, за орендним договором з місцевими районними чи міськими Радами депутатів трудящих.

Так, Овруцький монастир отримав у 1947 р. 9 га землі, Олександрівський жіночий, Борисовський жіночий монастирі, чоловічий скит «Фура» Ізмаїльської області мали в своєму користуванні відповідно 11, 19 та 11,5 га землі. Всі землі повністю використовувались монастирями.

Лебединський жіночий монастир, що знаходився на території Київської області, мав 20 га землі. Вся земля повністю оброблялась. По Волинській області — Мелецькому чоловічому монастирю було виділено 15 га і Зимненському жіночому — 6 га землі. Корецький жіночий монастир на Рівненщині мав 42 га орної землі¹². Городищенський монастир на Поділлі володів 13,2 га землі.

Непогано були забезпечені землею монастирі Чернівецької області. За Іоанно-Богословським монастирем (с. Хрещатик Заставнівського району) закріплено 20 га землі. За Введенським монастирем м. Чернівців закріп-

лено 7 га землі: з них орної 4,5 га, лугової 1 га, під городом 1,5 га і садами — 1 га.

Липчанський жіночий монастир на Закарпатті в 1944 р. мав у своєму користуванні бл. 36 га землі. Зі створенням колгоспів вказана земля була конфіскована. Тому в 1949 р. правлячий архієрей Мукачево-Ужгородської єпархії архієпископ Макарій був змушений звернутися до органів державної влади з клопотанням про виділення монастирю земельної ділянки.

Проте більшість монастирів мала або невеликі земельні наділи, або не мала землі зовсім. Так, Михайлівський жіночий монастир м. Одеси землі не мав. Через відсутність поблизу Одеси вільних земель, монахиням було запропоновано отримати землю із Держфонду за 8 км від міста. Від цієї землі вони відмовились. Успенський чоловічий монастир мав 3,9 га землі, котра була закріплена за ним з правом надання ним всім монастирям м. Одеси мати тут свої невеликі городи. Монастирям м. Києва землю відвели в Межигірському лісництві. Через віддаленість насельники монастирів змушені були від неї відмовитись.

Землі, якими володіли монастирі ще до війни місцева влада часто відбирала, посилаючись на постанову Ради Міністрів СРСР і ЦК ВКП(б) від 19 вересня 1946 р. «Про заходи по ліквідації порушень статуту сільгоспартілі в колгоспах».

В цілому із діючих на 1957 р. в Україні 40 монастирів користувались земельними наділами 34. У них знаходилось від 0,5 до 55 га орної землі. Причому в монастирях східних областей України наділ дорівнював 0,04 га на одного монаха, в монастирях Західної України — 0,29 га, а в Закарпатській області 13 монастирів мали по 0,47 га на насельника¹³. Недостатня забезпеченість багатьох монастирів земельними угіддями обумовлювала їх злиденне існування, позбавляла можливості забезпечити своїх насельників навіть достатньою кількістю продуктів харчування. Насельники багатьох монастирів на сході України вели напівжебрацький спосіб життя. Економічна неспроможність спричинила першу хвилю закриття українських монастирів.

Господарства монастирів, що витримали першу хвилю ліквідації, почали активно розвиватися. Цьому сприяло ставлення насельників монастирів до праці не як підневільного обов'язку, а як до прояву духовного життя, причому любов до праці була характерним вираженням духовності. Монахи володіли достатньо розвиненою землеробською культурою, тому рільництво в їх господарській діяльності стало провідним.

У 1947 р., згідно рішення Шалигінської райради, Глинській пустині була відведена ділянка малопритатної для ведення сільського господарства землі розміром біля десяти гектарів, на якій сіяли в основному

овес і просо, а також трохи ячменю, кукурудзи і квасолі. На своїх малопродатних для сільського господарства землях монахи Глинської пустині збирали значно більші врожаї, ніж сусідній колгосп¹⁴.

У післявоєнні роки Почаївській Лаврі належало більше 22 га орних земель і сінокосів. На орних землях сіяли пшеницю, ячмінь, жито, просо, овес. У 1950 р. Почаївська Лавра мала валовий прибуток від сільського господарства 49 000 крб., у 1951 р. він зріс до 90 220.

Середньорічний врожай зернових, який збирали монахині Липчанського жіночого монастиря на Закарпатті складав: кукурудзи — 70 цнт., капусти — 7 цнт., жита — 13 цнт., картоплі — 210 цнт.

У монастирських господарствах, поряд з хліборобством, поширювалося городництво і садівництво. В городах вирощували найбільш необхідні овочі: картоплю, капусту, огірки, помідори, цибулю і буряк. Почаївська Лавра на початок 1961 р. мала в своєму користуванні 9,77 га. фруктового саду, продукція з якого приносила їй непоганий прибуток.

До занять насельників монастирів входили також розведення риби та бджільництво, які забезпечували їх продуктами, а також приносили певний прибуток. Пасіку на 100 вуликів мала Почаївська Лавра. Монахи Глинської пустині мали досить велику пасіку, ставок-копанку, де розводили рибу. Монастир в с. Липча мав власний ставок, з якого давав рибу на розмноження в колгоспи сіл Кошелево, Березово, Липецька Поляна, Боронява. Колгоспи також отримували від монастиря бджіл.

Нестача продовольства та необхідність здачі сільгосподатку спонукала ченців до розвитку тваринництва. Серед домашніх тварин переважали коні, велика рогата худоба, а також певна кількість свиней, дрібної худоби та домашньої птиці. На 1945 р. у господарстві Почаївської Лаври нараховувалось 2 коней, 2 осли, 3 корови; у 1956 р. підсобне господарство налічувало 2 корови та 10 свиней.

У господарстві Глинської пустині було кілька коней, первістка, три корови і троє телят, а також поросята. На 1945 р. у господарстві Корецького жіночого монастиря нараховувалось 8 коней, 6 корів, 3 телиці, 2 свині, 5 поросят, 12 овець. У 1950 р. монахині Липчанського монастиря доглядали 3 корови, 2 свині, 4 телят, 2 воли і 2 коней. У 1945 р. монахині Овруцького монастиря утримували 1 коня, 1 теля і 2 кози; у 1956 р. підсобне господарство нараховувало 5 корів.

Монахині з Липчанського монастиря, отримували прибутки зі скотарства, а також із треб, свят, ремесел, продажі церковних свічок. Разом вони склали: 1949 р. — 17 879 крб.; 1950 р. — 12 750 крб.; 1951 р. — 16.375 крб.; 1952 р. — 19.146 крб.; 1953 р. — 20.170 крб.; 1954 р. — 24.610 крб.; 1958 р. — 20.030 крб.

Черниці Городищенського монастиря займалися рукоділлям: вишивкою, плетивом, на зиму закупляли вовну для виготовлення теплих речей. Вони мали можливість реалізовувати предмети рукоділля власного виробництва. Кошти від реалізації йшли на монастирські потреби та благоустрій обителі.

Господарська діяльність Тихвинського монастиря полягала в наступному. Монастирю належало 6 га неродючої орної землі, яка знаходилася на схилах яру і освоювалася з великими труднощами, земля використовувалася для посіву зернових — фуражних культур і під городні культури. До того ж 2 га монастирської землі було захоплено місцевим населенням під будівництво житла. Ділянка землі під двором 23492 кв. м. і вільні від будівель ділянки були розподілені між черницями для індивідуальної обробки і посіву городніх культур, урожай звідси ішов у їх особисте користування; промислів, яких-небудь майстерень монастир не мав. Він укладав договори з промисловою артілью, як юридична організація, на пошивку ковдр. Черниці працювали на правах надомниць і роботу виконували у своїх келіях, зароблені таким чином гроші поступали у їх особисте користування¹⁵.

В післявоєнні роки Лебединському монастирю належало більше 22 га сінокосів і орних земель, в які входили великий город і сад. Для потреб монастиря тримали 3 пари волів, 2 пари коней, 15 корів, овець, курей і 50 вуликів бджіл і т.д. На орних землях сіяли пшеницю, ячмінь, жито, просо, овес, косили вручну і молотили ціпами. Після обжинків черниці поверталися в монастир, співаючи псалму святителеві Миколаю. Економка монастиря несла хрест із жита, благочинна — вінок із пшениці, а настоятелька-ігуменя, за звичаєм, зустрічала усіх з самоваром.

Основну частину своїх прибутків монастирі отримували від проведення богослужінь. У кінці 1940-х рр. основний дохід Глинської пустині складали кошти від продажу свічок (65%). Інше отримували за рахунок тарілкового збору, молебнів і богослужінь на інших приходах. Певну частину прибутків обитель отримувала від церковного збору. Прибуток від сільського господарства був мінімальний (менше 1%).

У Почаївській Лаврі прибуток від церковних приношень в 1950 р. становив 321 000 крб., в 1951 р. — 371 00 крб. Значні кошти та велика кількість продуктивних посилок приходили з усіх кінців країни на заказні служби. Так, у 1957 р. прийшло 3082 посилок вагою 21574 кг., 6578 грошових переказів на суму 1 276 865 крб.

У кінці 1940-х рр. прибутки Глинської пустині швидко зростали здебільшого за рахунок пожертв богомольців, котрі складали 60–70% від загального об'єму надходжень. Тільки за квітень 1953 р. Глинська пустинь отримала 700 посилок з різних міст. За 11 місяців того ж року в

монастир надійшло більше 200 грошових переказів із 119 міст на загальну суму 52300 крб.¹⁶. У загальному пожертви богомольців склали п'яту частину монастирських прибутків. Кількість адресатів, від яких надходили гроші за 1958 р., складала 2919, за першу половину 1959 р. — 1341, за другу половину 1959 р. — 972, за 1960 р. — 2426.

У Лебединській монастир щороку приходило 150 тис. крб. пожертвувань та 12–13 продуктових посилок¹⁷.

У 1962 р. загальна сума фінансових надходжень у Корецький жіночий монастир складала 17959 крб. Їх досить велику частину становили поштові перекази: у 1962 р. — 4503 крб. (25%)¹⁸.

У цілому за способом життя та основними джерелами прибутків монастирське життя в західних областях України відрізнялося від східних. У східних областях прибутки в 1956 р. досягли 5169 тис. крб., причому частка доходу із сільськогосподарських робіт складала всього 384 тис. крб., інші гроші надходили з пожертвувань і треб. Інакша картина склалася в західних областях: тут у цьому ж році основні прибутки становили 2438 тис. карбованців, з них із сільського господарства було отримано 771 тис. крб., із церковних служб і пожертвувань — 1667 тис. З усіх монастирських прибутків у східних областях на одного з членів обителі припадало по 2560 крб. на рік, з них від ручної праці і сільськогосподарських робіт — по 190. В західних областях ці показники становили відповідно 3400 і 1070 карбованців¹⁹.

Монастирські господарства у час повоєнної розрухи та безгрошів'я сприяли покращенню матеріального добробуту жителів навколишніх населених пунктів. Так, у 1946 р. в Тернопільській області колгоспникам в кількох господарствах видали по 5 кг зерна і по 1 крб. грішми за 1 трудовдень. Коли взяти до уваги те, що на 1 трудовдень треба було працювати 3–4 календарні дні, а отже за рік селянину нараховували близько 100 трудовнів, за що він отримував лише 500 кг. зерна і 100 крб.

У Почаївській Лаврі мали можливість заробітку бл. 250 найманих працівників. Вона утримувала інженера-будівельника, прораба, секретаря, чотирьох шоферів, спеціального екскурсовода. Монастир забезпечував своїх працівників дворазовим харчуванням і виплачував заробітну плату в розмірі 150–2000 крб. на місяць залежно від посади.

Лавра мала майстерню із виготовлення свічок, іконок і хрестиків, свою позолотну та художню майстерню, в яких виготовлялись ікони та здійснювалась їх позолота. Вона надавала допомогу транспортом, будівельними та іншими матеріалами місцевим почаївським організаціям, за що її намісник, архімандрит Севастіан, неодноразово отримував подяки²⁰.

Одним із досить ефективних знарядь держави у справі стримування розвитку українських монастирів, а згодом і їх повної ліквідації, була

податкова політика, а також практика стягнення різноманітних платежів. Так, наприклад, податок на земельну ділянку для Глинської пустині склав більше 1200 крб. Тільки за вересень 1943 р. — лютий 1944 р. до фонду держави Глинська пустинь сплатила близько 50 тис. крб. У тому числі: до фонду оборони — 26,6 тис. крб.; на танкову колону — 1 тис. крб.; на військову позику — 2 тис. крб., на придбання лотерейних квитків — 2 тис. крб., інші обкладення склали 13 тис. крб., а в 1945 р. — більше 53 тис. крб.

В кінці 1953 р. податком були обкладені прибутки монастиря за 1951–1953 рр., отримані від посіву сільськогосподарських культур і утримання худоби, що склало 63187 крб. 55 коп.

У зв'язку з цим архімандрит Серафим (Амелін) звернувся з проханням до патріарха Олексія за наданням допомоги Глинській пустині, і монастир отримав від Господарського управління Московської Патріархії необхідну суму у вигляді кредиту. Своім рішенням від 26 січня 1954 р. Міністерство фінансів УРСР звільнило монастир, у винятковому випадку, від податку за 1951–1952 рр.²¹ Більше половини своїх прибутків Глинська пустинь витрачала на сплату податків: з будівель, посівної площі, за користування будівлею церкви, з прибутків та ін.

Значними були об'єми сільськогосподарського податку. У 1949–1950 рр. монастирем с. Липча здано державі 3400 л молока, 330 кг м'яса, 1860 кг сіна, 1682 кг зернових, 1170 кг картоплі. Овруцькі монахині у 1956 р. здали державі 508 кг зерна, 120 кг картоплі.

Почаївська Лавра мала здавати державі 1807 кг зерна, 8131 кг картоплі, 541,2 кг м'яса, 1238 л молока в рахунок продовольчого податку. Фактично було здано 1926 кг зерна, 465 кг м'яса, 1249 л молока²².

Інколи місцева влада намагалась за рахунок монастирів виконати план поступлення платежів у бюджет і вищестоящі органи змушені були ставати у таких суперечках на сторону монастирів. Так, у 1959 р, розглянувши заяву Духовного Собору Почаївської Лаври про те, що колишнє приміщення монастирського готелю використовується під житло монахів і Лавра не має від нього оподаткованих прибутків, обласний фінансовий відділ дав розпорядження Почаївському райфінвідділу зменшити авансові платежі прибуткового податку, пред'явлені в 1959 р., на суму 126905 крб.²³

Другий етап закриття монастирів розпочали економічними методами. Лебединський Миколаївський жіночий монастир до 1959 р. не платив орендної плати за користування приміщеннями. 1959 р. ця сума виразилась в сумі 89,1 тис. крб. Це нарахування, безумовно, підірвало економіку монастиря.

У 1960 р. Почаївській Лаврі було нараховано додаткову суму податків за 1959 і 1960 рр. на суму 11 8627 крб., а також аванс за 1961 р. на суму

84420 крб. Від банкрутства Лавру врятувала дотація Московської Патріархії на суму 170 тис. крб.

Зазнавши невдачі, влада все ж продовжила підривати економічної основи монастиря. У Лаври було відібрано землю і сад, теплицю, пасіку, водокачку, склад, легкову та вантажну автомашини; закрито майстерню по виробництву свічок та фотоікон і передано аптекоуправлінню 8 тонн парафіну та 2,5 т. воску. Лаврі заборонили наймати робітників для майстерень та сільськогосподарських робіт.

Проте влада у своїй економічній політиці, спрямованій на підрив монастирської економіки, не врахувала того, що найважливішою умовою економічного розквіту монастирів часто була всенародна повага до монастирських святинь. Монастирські громади завжди мають високий рівень благодійної підтримки — свого роду безвідплатних субсидій.

Не маючи змоги позбавити монастирі підтримки віруючих, влада намагалась якомога більше обмежити її. Була розпочата боротьба із поштовими переказами до монастирів. Скоротились грошові перекази Почаївській Лаврі: якщо в 1959 р. їй було перераховано (у перерахунку на «нові» гроші) 92 тис. крб., в 1960 р. — 68 тис. крб., то в 1961 р. 50 тис. За 1959 р. загальний прибуток Лаври становив («старими» грішми) 3418340 крб., за 1960 р. — 2049105 крб.²⁴.

Проте незважаючи на прикладені зусилля, влада зуміла лише ослабити економічну базу монастирів, проте повністю знищити її не змогла. Серед іншого це пояснюється прагненням ченців до аскетизму, обмеження своїх особистих потреб. Проте така життєва позиція завжди сприяла росту матеріального благополуччя чернечої громади в цілому.

Таким чином, у 1940–1960-х рр. монастирські господарства пережили у своїй діяльності декілька етапів. Швидко справившись, завдяки високій ефективності чернечого господарювання, з наслідками повоєнної розрухи, монастирські господарства починають нарощувати об'єми виробництва. Сільськогосподарський сектор монастирської економіки зіграв певну роль у забезпеченні країни продуктами харчування.

У період ліквідації монастирських господарств їх ресурси дозволили державі виконати ряд господарських завдань. Разом з тим, специфіка монастирського господарювання дозволила ченцям вижити і у цих несприятливих умовах.

Киричевский Петр (з. Киев)

Аспирант отдела истории Украины второй половины XX ст.,
Института истории Украины НАН Украины.

Хозяйственная деятельность православных монастырей в послевоенный период.

Статья посвящена исследованию хозяйственной деятельности православных монастырей на территории УССР в 1940–1960-х гг. Через анализ соответствующих источ-

ников и литературы в работе рассмотрены социально-экономические и политические предпосылки деятельности монастырей в указанный период, основные этапы становления хозяйственных монастырских комплексов, региональные особенности развития монастырской экономики и факторы, которые влияли на состояние монастырских хозяйств.

Ключевые слова: УССР, хозяйственная деятельность, монастыри, монашество, православие.

Petro Kyrychevskiy (Kyiv)

Postgraduate student of the Department of Ukrainian History in the Second Half of the 20th Century at the Institute of History of Ukraine at the National Academy of Sciences of Ukraine.

The economic activity of the Orthodox monasteries in the UkrSSR in the post-war period.

The paper deals with the economic activity of the Orthodox monasteries on the territory of UkrSSR in the 1940–1960s. Through analysis of the relevant sources and literature, the social, economic and political preconditions of the monasteries' economic activity during this period, the main stages of formation of the monasteries' farms complexes, the regional features of their economic development and the factors that influenced the condition of the monastic farms are examined.

Keywords: UkrSSR, economic activity, monasteries, monkhood, Orthodoxy.

¹ Шмелев Г.И. Церковь, общество, государство и экономика // Россия и современный мир. — 2003. — № 2. — С. 28–50.

² Лаговский П.Б. Экономический механизм деятельности религиозных организаций (на примере Русской Православной Церкви) / Автореферат диссертации. — Москва, 2003. — 26 с.

³ Митрохин Н.А. Русская православная церковь как субъект экономической деятельности // Вопросы экономики. — 2002. — № 8. — С. 54–70.

⁴ Кашеваров А.Н. Экономический аспект антицерковной кампании советского государства. 1958–1964 гг. — Новейшая история России / Modern history of Russia. — 2011. — № 1. — С. 123–129.

⁵ Васильева О.Ю. Судьбы русских монастырей в XX веке // Монашество и монастыри России XI–XX века: Исторические очерки. — М.: Наука, 2002. — С. 339–340.

⁶ Держархів м. Києва (далі — ДА м. Києва). — Ф. Р-1. — Оп. 7с. — Спр. 11. — Арк. 79.

⁷ Там само. — Арк. 80.

⁸ Поточний архів Почаївської Лаври.

⁹ Васильева О.Ю. Указ. соч. — С. 340.

¹⁰ Баран В., Даниленко В. Держава і церква в період лібералізації радянського суспільства // Історія України. — 2001. — № 10. — С. 4.

¹¹ Там само.

¹² Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі — ЦДАВО України). — Ф. 4648. — Оп. 1. — Спр. 1. — Арк. 126.

¹³ Там само. — Спр. 157. — Арк. 11.

¹⁴ Там само. — Спр. 1. — Арк. 223.

¹⁵ Державний архів Дніпропетровської області. — Ф. Р-6464. — Оп. 2. — Спр. 33. — Арк. 5–9.

¹⁶ Иоанн (Маслов), архимандрит. Глинская пустынь. Глинские подвижники благочестия XVIII–XX веков. Глинская пустынь как центр духовного просвещения и возрождения старчества (1942–1961). — М., 1992. — С. 125–126.

¹⁷ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі — ЦДАГО України). — Ф. 1. — Оп. 24. — Спр. 5407. — Арк. 24–27.

¹⁸ Державний архів Рівненської області. — Ф. Р-204. — Оп. 11. — Спр. 573. — Арк. 46.

¹⁹ ЦДАГО України. — Ф. 1 — Оп. 24. — Спр. 4263. — Арк. 233.

²⁰ Там само. — Оп. 7. — Спр. 2476. — Арк. 192.

²¹ Заїка В.В. Останній архів Глинської пустині / Збереження історико-культурних надбань Сіверщини: Матеріали третьої науково-практичної конференції (16 квітня 2004 р.). — Глухів: РВВ ГДПУ, 2004. — С. 151.

²² ЦДАВО України. — Ф. 4648. — Оп. 1. — Спр. 157. — Арк. 4.

²³ Поточний архів Почаївської Лаври.

²⁴ ЦДАВО України. — Ф. 4648. — Оп. 1. — Спр. 203. — Арк. 1.